

Дзюбенко Олена

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу психології спілкування
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
<https://orcid.org/0000-0003-1053-2492>*

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто ключові напрями державної освітньої політики, спрямовані на формування та розвиток громадянського суспільства в Україні. Визначено нормативно-правові акти й документи, що регулюють процес громадянського становлення особистості, а також концепції та стратегії розвитку освіти, які визначають ціннісні орієнтири сучасного освітнього простору. З'ясовано, що чинні законодавчі ініціативи орієнтовані на розвиток громадянського суспільства, а демократизація освіти є одним із важливих стратегічних напрямів реалізації цієї мети. Установлено, що нормативно-правове регулювання освітньої системи ґрунтується на демократичних принципах справедливості, відкритості, рівності, інклюзивності, участі, толерантності, поваги до прав і свобод людини тощо. Їх упровадження на всіх рівнях освіти створює міцне підґрунтя для формування громадянської свідомості молоді. У цьому контексті особлива увага приділена аналізу соціально-психологічного аспекту порушеного питання, зокрема поступовому розвитку в здобувачів освіти здатності до активної участі в суспільному житті й готовності діяти в інтересах суспільства. Наголошено на необхідності врахування зазначеного аспекту в процесі реформування освітньої системи, а також на доцільності посилення підтримки громадянського становлення молоді шляхом упровадження ефективних психолого-педагогічних практик і створення демократичного освітнього простору, сприятливого для усвідомлення прав і свобод людини, формування соціальної відповідальності, розвитку критичного мислення, здатності до прийняття різноманіття, активної участі в житті громади та суспільно корисних ініціативах. Матеріали статті можуть бути корисними науковцям, педагогам, психологам і всім, хто підтримує демократичний розвиток освіти й зміцнення громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: демократизація освіти, громадянське суспільство, нормативно-правові акти, демократичний освітній простір, громадянське становлення молоді, громадянська свідомість, особистісний розвиток.

Dziubenko Olena

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Senior Research Fellow at the Department of the Psychology of Communication
Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1053-2492>*

DEMOCRATIZATION OF EDUCATION AS A STRATEGIC DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Abstract. The article explores the key directions of state educational policy aimed at fostering and developing civil society in Ukraine. It identifies regulatory legal acts and documents that govern the process of civic formation of the individual, as well as educational concepts and development strategies that define the value orientations of the modern educational environment. The study reveals that current legislative initiatives are focused on strengthening civil society, with the democratization of education serving as one of the strategic priorities for achieving this goal. It is established that the regulatory framework of the educational system is based on democratic principles such as justice, openness, equality, inclusiveness, participation, tolerance, and respect for human rights and freedoms. The implementation of these principles across all levels of education provides a solid foundation for shaping civic consciousness among youth. In this context, particular attention is given to the socio-psychological dimension of the issue, especially the gradual development of learners' ability to actively participate in public life and their readiness to act in the interests of society. The article emphasizes the importance of considering this aspect in the

process of educational reform and highlights the need to strengthen support for the civic development of youth through the implementation of effective psychological and pedagogical practices and the creation of a democratic educational environment. Such an environment fosters awareness of human rights and freedoms, the formation of social responsibility, the development of critical thinking, the acceptance of diversity, and active engagement in community life and socially beneficial initiatives. The materials presented in the article may be useful for researchers, educators, psychologists, and all those who support the democratic development of education and the consolidation of civil society in Ukraine.

Keywords: democratization of education, civil society, legal acts, democratic educational space, civic development of youth, civic consciousness, personal development.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Сучасна освітня система України в активному процесі розвитку й удосконалення, одним із її стратегічних напрямів є демократизація. Необхідність посилення цього процесу зумовлена актуальними освітніми потребами, зокрема створенням відкритого, інклюзивного та справедливого освітнього простору. Водночас демократизація освіти має вагомe суспільне значення. Вона є необхідною умовою формування громадянського суспільства, у якому люди усвідомлюють свої права й обов'язки, беруть участь у суспільному житті, впливають на ухвалення рішень і підтримують демократичні цінності. Нині засади демократії впроваджуються на всіх рівнях функціонування освітньої системи. Ці процеси орієнтовані на якісні зміни, що забезпечують підготовку відповідальних громадян, здатних долучатися до розбудови суспільства на засадах свободи, рівності та взаємної поваги. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз чинної нормативно-правової бази, яка регламентує демократизацію освітнього простору в Україні. Її осмислення в соціально-психологічному аспекті дає змогу оцінити, наскільки законодавчі ініціативи спрямовані на виховання молодого покоління, здатного жити за принципами демократії, дбати про спільне благо та сприяти громадянському розвитку суспільства.

Метою статті є окреслення нормативно-правової бази, що регулює процес демократизації освіти в Україні, і висвітлення її соціально-психологічного спрямування в контексті розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення питання формування громадянського суспільства, представлене в працях сучасних українських науковців, свідчить про глибоке усвідомлення його значущості для становлення України як демократичної держави. Серед дослідників, які ґрунтовно вивчають історичні передумови, зміст, структуру, особливості функціонування, чинники та перспективи розвитку громадянського су-

спільства, варто відзначити Т. Гончарук, Т. Дашо, А. Кудряченка, В. Рибалку, М. Шумку. Науковці підкреслюють, що розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язаний із формуванням демократичної правової держави, у якій громадяни об'єднуються задля спільного прийняття рішень, захисту своїх прав та інтересів, досягнення добробуту й суспільного блага [2; 3; 11; 20].

Варто наголосити, що найвищою цінністю громадянського суспільства є особистість – її права, свободи та можливості самореалізації. В. Рибалка слушно зазначає: «Розвиток громадянського суспільства зумовлює зростання самосвідомості особистості, розширення сфери її соціально значущих ініціатив і водночас – гарантує її вільну самореалізацію» [20, с. 39]. У цьому контексті особливої ваги набуває демократизація освіти, оскільки вона створює сприятливі умови для формування особистості як активного громадянина, здатного реалізовувати свій потенціал, брати участь у суспільному житті та сприяти утвердженню демократичних засад. Різні аспекти демократизації освіти стали предметом наукових досліджень П. Алпатової, О. Власюк, Т. Дараган, І. Дідук, Т. Зуб, Ю. Кеснер, І. Новик, В. Рибалки, Н. Савченко, С. Терепищого й ін. У працях вони розкривають зміст цього процесу, принципи його реалізації та вплив на становлення особистості як активного учасника суспільного життя. Науковці підкреслюють, що освіта, яка не обмежується передачею знань, а спрямована на формування свідомих і відповідальних громадян, здатних до критичного мислення, поваги до прав людини, реалізації особистого потенціалу й активної участі в суспільному житті, відіграє ключову роль у розвитку громадянського суспільства [1; 5; 6; 10; 20; 21; 24].

Упровадження демократичних засад на всіх рівнях функціонування освітньої системи сприяє поступовому становленню особистостей з активною громадянською позицією та здатністю ефективно впливати на суспільний розвиток. Цей процес підтримується на законодавчому рівні, що

засвідчує стійку орієнтацію освіти України на формування громадянського суспільства. Стратегічні документи, зокрема стратегії, концепції та державні програми, деталізують відповідні положення, визначаючи ціннісні орієнтири освітньої політики та спрямовуючи її подальший розвиток у напрямі послідовного посилення демократизації. З метою глибшого розуміння процесу демократизації освіти доцільно розглянути чинні законодавчі ініціативи, які становлять її нормативну основу.

Закон України «Про освіту» регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, і закріплює принципи освітньої діяльності на всіх її рівнях. Серед таких принципів – людиноцентризм, верховенство права, усвідомлена потреба в дотриманні Конституції та законів України, рівний доступ до освіти без дискримінації, академічна свобода, інклюзивність, свобода вибору форм і темпу здобуття освіти, автономія закладів освіти, гуманізм, демократизм, виховання патріотизму й поваги до культурної спадщини, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимість до насильства, захист честі й гідності дитини, розвиток громадянської культури та культури демократії, а також забезпечення безпечного й здорового освітнього середовища [15]. Усі ці принципи відповідають демократичним засадам і є основою для сталого розвитку громадянського суспільства. Зауважимо, що впровадження окреслених принципів в освітню практику на всіх рівнях функціонування системи освіти сприяє глибшому засвоєнню молоддю суспільних цінностей, моделей громадянської поведінки та механізмів взаємодії, оснований на прийнятті різноманітності, нетерпимості до порушення прав і свобод, активній участі в суспільному житті. Особливе місце в цьому процесі посідає дошкільна освіта, яка є первинним осередком формування громадянського суспільства. Саме на цьому етапі закладаються основи становлення дитини як свідомого й активного громадянина. Через процеси виховання, навчання, соціалізації та засвоєння життєвих навичок у ранньому віці відбувається поступове формування особистості, здатної до відповідальної участі в суспільному житті.

Упровадження демократичних засад у систему дошкільної освіти формує підґрунтя для розвитку в дітей громадянських компетентностей і водночас закладає фундамент для подальшої демократизації освітнього простору. Закон України «Про дошкільну освіту» активно цьому сприяє через

реалізацію низки прав, а саме: права вихованців на здобуття якісної дошкільної освіти в безпечному, здоровому й інклюзивному чи спеціальному освітньому середовищі; права батьків вихованців брати участь у роботі колегіальних органів управління закладом дошкільної освіти та взаємодіяти з педагогічними працівниками, дотримуючись принципів педагогіки партнерства; права педагогічних працівників на професійну автономію, захист честі й гідності, партнерську співпрацю з родинами вихованців тощо [13]. Зазначені положення не лише відповідають демократичним принципам, а й сприяють формуванню освітнього середовища, орієнтованого на розвиток громадянськості з раннього віку. Сучасні наукові дослідження засвідчують актуальність удосконалення дошкільної освіти, зокрема шляхом посилення впровадження демократичних принципів і створення освітнього середовища, сприятливого для формування громадянської свідомості з раннього віку [4]. Особливу увагу варто приділяти формуванню ціннісних орієнтирів дитини, які визначають її ставлення до себе, соціального оточення та світу загалом. Якщо ці орієнтири базуються на принципах справедливості, поваги до прав людини, толерантності й участі, вони сприятимуть розвитку громадянських компетентностей, необхідних для життя в демократичному суспільстві. На думку вчених, ключову роль у цьому процесі відіграє створене дорослими соціокультурне середовище, під впливом якого поступово формується соціальна та громадянська позиція дитини [7]. Відтак дошкільна освіта відіграє важливу роль у становленні громадян з раннього віку. Дотримання визначених освітніх принципів сприяє формуванню середовища, яке готує дітей до життя в демократичному суспільстві й захисту його цінностей.

Демократизація повної загальної середньої освіти є ключовим складником формування громадянського суспільства. Закон України «Про повну загальну середню освіту» сприяє цьому процесу, забезпечуючи рівний доступ до здобуття якісної освіти, формування необхідних компетентностей, виявлення обдарувань і всебічне становлення учнів як особистостей, патріотів, новаторів. Особливу увагу приділено навчанню, вихованню й соціалізації учнів як свідомих громадян, здатних жити в суспільстві, брати відповідальність, працювати, проявляти громадянську активність і на основі свідомого життєвого вибору прагнути до самореалізації, самовдосконалення, навчання упродовж життя. Крім того,

освітній процес орієнтований на виховання в учнів дбайливого ставлення до родини, Батьківщини, довкілля, а також на формування мотивації спрямовувати власну діяльність на благо інших людей і суспільства загалом [16]. Нині повна загальна середня освіта перебуває в процесі реформування. Реформа ґрунтується на Концепції «Нова українська школа», яка реалізується на основі положень Закону України «Про освіту» й Закону України «Про повну загальну середню освіту» [9]. Ці документи об'єднані спільною метою – усебічним розвитком особистості сучасного громадянина. Вони не дублюють один одного, а взаємодоповнюють, формуючи цілісну систему реформування, спрямовану на оновлення освітньої системи та посилення в ній засад демократії. У межах цієї системи регулюється діяльність закладів загальної середньої освіти, що сприяє утвердженню демократичних процесів і формуванню нової моделі освіти, у якій важливу роль відіграє соціально-психологічний складник. Освіта розглядається не як мета, а як засіб особистісного розвитку учнівської молоді, формування покоління, здатного до відповідального громадянства, компетентного критичного осмислення реальності й активної участі в утвердженні демократичних ідей в українському суспільстві. Водночас варто наголосити, що ефективність реалізації цих цілей безпосередньо залежить від послідовного дотримання принципів, визначених у нормативних документах. Лише за умови їх практичного втілення в освітньому просторі можливо створити демократичне середовище, у якому освіта стане засобом усебічного розвитку особистості. Для цього необхідно, щоб у шкільному середовищі активно популяризувалися відповідні норми поведінки, стиль життя, демократична культура та цінності. Важливо, щоб у процесі навчання в учнів системно формувалися критичне мислення, громадянська свідомість, практичні навички співпраці й демократичної участі, адже, як зазначають дослідники, саме в період шкільного навчання відбувається становлення ціннісних орієнтирів особистості, її соціальної ідентичності та прагнення до інтеграції в суспільний простір [22].

Здобуття позашкільної освіти також відіграє суттєву роль у формуванні демократичного громадянського суспільства, адже сприяє розвитку творчих здібностей, самореалізації та становленню активної громадянської позиції дітей і молоді. Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту», основними завданнями цієї

освітньої галузі, що ґрунтуються на демократичних засадах, є виховання свідомого громадянина України; забезпечення вільного розвитку особистості й формування її соціально-громадського досвіду; виховання поваги до Конституції України, прав і свобод людини, почуття гідності, відповідальності перед законом; формування патріотизму, любові до України, шанобливого ставлення до національних традицій і культурного різноманіття; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку вихованців; упровадження інклюзивного освітнього середовища; формування первинних професійних навичок, необхідних для соціалізації та подальшої професійної діяльності; розвиток свідомого ставлення до власного здоров'я та безпечної поведінки; задоволення потреб у професійному самовизначенні й творчій самореалізації; організація змістовного дозвілля й запобігання правопорушенням [17]. Для ефективного реформування системи позашкільної освіти та поглиблення її демократизації необхідно реалізувати низку заходів, серед яких – моделювання оптимальної структури освітньої системи, її науково-методичне обґрунтування, оновлення змісту освіти й упровадження інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на розвиток ключових компетентностей молоді [6; 21]. Актуальність цих заходів зумовлена високою освітньою та суспільною цінністю позашкільної освіти, адже вона сприяє культурному й духовному зростанню молоді, її всебічному розвитку.

Орієнтація на демократичні цінності й громадянський розвиток українського суспільства чітко простежується й у системі професійної освіти. Це відображено в положеннях Законів України «Про професійно-технічну освіту» та «Про вищу освіту», які сприяють формуванню відкритого, інклюзивного освітнього середовища, забезпеченню рівного доступу до професійної підготовки й розвитку громадянських компетентностей серед здобувачів освіти [12; 18]. І. Дідюк підкреслює, що законодавчі ініціативи сприяють демократизації освіти через: реалізацію права на освіту та вибір форми навчання; розвиток самоврядування; прозорість правил вступу, відрахування, поновлення, переведення й переведення; формування індивідуальних навчальних планів та освітніх траєкторій навчання; забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання; безоплатний доступ до інформаційних ресурсів, навчальної та наукової бази; гарантування прав осіб з особливими освітніми

потребами [5, с. 229]. На думку дослідниці, чинні законодавчі норми створюють умови для реалізації особистісного потенціалу здобувачів освіти, їхньої активної участі в освітньому процесі, забезпечують свободу вибору й автономію [5, с. 229]. С. Терепищій наголошує на важливості посилення демократизації освітньої практики, яка, на його думку, має бути спрямована не лише на передачу знань, а насамперед на розвиток особистості студента. Освіта, згідно з його баченням, повинна сприяти формуванню критичного мислення, самостійності, творчості й етичних цінностей. Студенти повинні мати право на висловлення власних думок, а завдання викладачів – стимулювати таку активність і навчати аналізу інформації та формування власних висновків [24]. На нашу думку, для ефективної реалізації ініціатив демократизації важливим складником сучасної освітньої практики є розвиток у студентів правової культури, громадянської свідомості, емоційної зрілості, мотивації до участі в суспільному житті, здатності до самореалізації та соціальної відповідальності. Це не лише сприятиме особистісному становленню молоді, а й забезпечить їхню готовність до конструктивної участі в демократичних процесах, захисту суспільних інтересів, розвитку громадянських ініціатив. Зазначені завдання повністю узгоджуються із сучасними принципами формування громадянського суспільства, зокрема із цілями Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки [23], яка посилює законодавчі ініціативи й наукові підходи до демократизації освіти. У документі акцентується увага на зміцненні демократичних засад, розвитку громадянських компетентностей, забезпеченні академічної свободи, автономії та інклюзивності, а також на інтеграції в європейський і світовий освітній простір з урахуванням національних інтересів.

До ключових документів, які доповнюють основні закони України, деталізуючи їх у контексті демократизації та зміцнення громадянського суспільства через освіту, варто зарахувати такі: Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні [19], яка визначає громадянські компетентності ключовими у формуванні демократичного суспільства й акцентує на необхідності їх інтеграції задля кращого розуміння, відповідального ставлення та реалізації громадянами своїх прав та обов'язків, їхньої участі в суспільно-політичних процесах; Національну програму правової освіти населення [14], спрямовану на здобуття громадянами правових знань, формування

високого рівня правової культури й розвиток громадянської свідомості; Концепцію Державної цільової соціальної програми «Молодь України: покоління стійкості-2030» [8], яка передбачає розширення участі молоді в суспільному житті, зміцнення соціальної згуртованості, розвиток стійкості, сприяння самореалізації й економічній спроможності молодого покоління. Зазначені документи підсилюють чинну нормативно-правову базу, формуючи цілісне підґрунтя для виховання свідомих, активних і відповідальних громадян України.

Висновки. Аналіз чинних нормативно-правових документів засвідчив, що розвиток громадянського суспільства перебуває в ціннісному полі освітніх процесів в Україні, а демократизація є одним із пріоритетних стратегічних напрямів освітньої політики. Орієнтація на утвердження демократичних засад на всіх рівнях освіти створює сприятливі умови для формування в молоді правової культури, національної гідності, громадянської відповідальності, почуття соціальної інтеграції, взаємоповаги та внутрішньої мотивації до активної участі в суспільному житті. Практичне втілення демократичних принципів в освітньому процесі й формування відповідного освітнього середовища сприяють розвитку громадянських і соціальних компетентностей, прагненню до самореалізації в суспільстві з урахуванням прав і свобод інших людей, толерантному ставленню до розмаїття, готовності підтримувати єдність суспільства на засадах демократії. Простір, у якому кожен здобувач освіти розуміє свої права й обов'язки, відчуває значущість власної особистості й можливість особистого впливу на освітні й суспільні процеси, є фундаментом для формування свідомих громадян, здатних до критичного мислення, аргументованого висловлення власної позиції, прояву емпатії й толерантності у взаємодії, а також конструктивної участі в розвитку демократичного громадянського суспільства. З огляду на викладене, доцільним є врахування цього соціально-психологічного аспекту в процесі реформування освітньої системи й посилення підтримки громадянського становлення молодого покоління шляхом упровадження ефективних психолого-педагогічних практик в освітній процес і формування демократичного освітнього простору.

Перспективи подальшого вивчення питання вбачаємо в розробленні методологічної бази для проведення емпіричних досліджень, спрямованих на аналіз соціально-психологічних умов

демократизації освіти, зокрема в процесі становлення Нової української школи. Це дасть змогу сформувати ефективну систему заходів, що спри-

ятиме розвитку в здобувачів освіти свідомого громадянства, а отже, посилюватиме Україну як демократичну державу.

Список використаних джерел

1. Власюк О., Дараган Т. Демократизація освітнього процесу. *Нові технології навчання*. 2020. № 93. С. 43–49.
2. Гончарук Т.В., Шумка М.Л. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей* : матеріали IV Міжнародних філософсько-економічних читань (м. Львів, 18–20 трав. 2011 р.). Львів, 2011. С. 185–190.
3. Дашо Т. Громадянське суспільство як філософсько-правова категорія: підходи до розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 4. С. 123–128.
4. Демократична школа : практичний посібник / за заг. ред. О. Шаноровської. Київ : Європейський центр ім. Вергеланда, 2023. 37 с.
5. Дідук І.А. Потенціал освітніх впливів на громадянську ідентифікацію в системі державної освітньої політики. *Проблеми політичної психології*. 2024. Т. 16. Вип. 30. С. 224–237.
6. Кеснер Ю. Аналіз проблем та перспектив розвитку позашкільної освіти в контексті реформування освітньої галузі України. *Педагогічна Житомирщина*. 2025. № 1(37).
7. Козак Л., Федорова С., Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 2(7). С. 356–368.
8. Молодь України: покоління стійкості-2030: концепція Державної цільової соціальної програми. Київ : Міністерство молоді та спорту України, 2025. 32 с.
9. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://donets-osvita.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/konczepczyia-novoyi-ukrayinskoyi-shkoly.pdf>.
10. Новик І., Зуб Т., Алпатова П. Демократизація дошкільної освіти України (освітньо-аналітичний звіт). Київ, 2023. 25 с.
11. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / заг. ред. А.І. Кудряченко. Київ : НІСД, 2007. 395 с.
12. Про вищу освіту : Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
13. Про дошкільну освіту : Закон України від 6 черв. 2024 р. № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.
14. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>.
15. Про освіту: Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
16. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
17. Про позашкільну освіту : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>.
18. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10 лют. 1998 р. № 103/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text>.
19. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні від 3 жовт. 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-р>.
20. Рибалка В.В. Самовчитель демократії для юної та дорослої особистості: методичний посібник. Київ : Талком, 2019. 208 с.
21. Савченко Н. Вивчення особливостей трансформації позашкільної роботи в позашкільну освіту в Країні та за кордоном (на прикладі Польщі). *Наукові записки*. 2025. Вип. 218. С. 55–61.
22. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
23. Стратегія розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки. Київ : МОН України, 2020. 48 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.
24. Терепиший С.О. Роль демократичних цінностей в освітній практиці України в епоху пост-правди. *Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди* : матеріали учасників Міжуніверситетського круглого столу (м. Київ, 10 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 4–6.

Дата надходження статті: 21.10.2025

Дата прийняття статті: 20.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025